MOŞ CRĂCIUN ŞI RĂDĂCINILE SALE ÎN MITOLOGIA INDO-EUROPEANĂ

ANA R. CHELARIU (Bergenfield, N.J.)

Sărbătoarea Crăciunului şi mai ales cea a atât de iubitului Moş Crăciun, sunt subiecte discutate şi documentate pe larg în numeroase studii asupra folclorului românesc şi al altor popoare. Integrarea elementelor folclorice şi etnografice româneşti în marea masă a ceea ce se poate numi etnografie europeană şi implicit, indo-europeană, este o întreprindere anevoioasă şi deseori controversată. Lucrarea de faţă este o încercare de a prezenta aspecte noi ale relaţiei dintre tradiţiile de Crăciun păstrate pe teritoriul românesc şi motive mitologice aparţinând culturii indo-europene.

În antichitatea societăţilor europene, solstiţiul de iarnă prilejuia unul dintre cele mai importante festivaluri ale anului. Credinţa era că soarele moare în cea mai scurtă zi a anului şi trebuie ajutat în aceste momente grele să reînvie prin practicarea unor ritualuri specifice legate mai ales de puterea focului, iar soarele, la rândul lui, va dărui recolte bogate, asigurând astfel viaţa şi prosperitatea oamenilor şi a animalelor.

Folclorul românesc, ca şi folclorul altor popoare europene, este foarte bogat în obiceiuri legate de solstiţiul de iarnă. Câteva din aceste tradiţii, ar fi de pildă rostogolirea unei roţi de fân sau flori uscate arzând pe panta unui deal, recreând astfel rotirea soarelui pe cer. Un alt obicei era acela prin care le era interzis femeilor să dea foc din vatră în seara de Crăciun. Tot atât de răspândit era obiceiul ca tinerii colindători să scormone în vatră cu un băţ în timpul urărilor, în credinţa că vor stârni puterea focului, întreţinându-l[1]. Colacii de Crăciun se făceau rotunzi ca soarele, sau în formă de mâini, simbolizând poate, mâinile Crăciunesei din foarte răspândita poveste în care Sf. Maria bate la uşa unde locuiesc Crăciun şi cu soţia lui Crăciuneasa şi se roagă să fie găzduită pentru că trebuie să nască. Crăciun refuză să o primească pe Maria pentru că avea un copil din flori. Fără ştirea soţului ei, Crăciuneasa o lasă pe Maria să stea în ieslea animalelor şi o ajută să nască pe Isus. Aflând aceasta, Crăciun se supără foarte tare şi taie mâinile soţiei sale. Sfânta Maria va remedia cruzimea lui Crăciun, înlocuindu-i Crăciunesei mâinile tăiate, cu mâini de aur[2]. G. Muşu, pe drept, consideră motivul mâinilor de aur ca aparţinând cultului soarelui şi aminteşte de tipul de basm ATh 806 "Fata cu mâinile tăiate"[3]. Motivul mutilării mâinilor reprezintă o tradiţie indo-europeană bine cunoscută, spre exemplu motivul zeului justiţiei Tyr din mitologia germană, care îşi sacrifică mâna pentru o cauză justă, aşa cum Crăciuneasa îşi pierde mâinile sacrificându-le pentru o cauză dreaptă.

În esenţa lor, obiceiurile legate de această sărbătoare importantă sunt legate de foc şi mai ales de cultul solar; ele începeau pe ziua de 20 decembrie, ziua Sfântului Ignaţiu, pe care Muşu îl leagă de latinescul *ignus*. Pentru scopul acestei lucrări, ne vom opri la un obicei răspândit pe tot teritoriul Europei, acela în care, în seara de Crăciun era adus în casă un butuc numit *butucul Crăciunului*, aprins în vatră şi lăsat să ardă până în primăvară. La români este consemnat obiceiul ca în noaptea de Crăciun să se aibă grijă să nu se stingă focul şi "se pune în noaptea de Crăciun un buştean în foc, numindu-se *buşteanul Crăciunului*"[4]. Meglenoromânii, aduc un trunchi de copac din pădure în ziua de ajun, pe care îl aşează în vatră. Acest trunchi numit *boadnic* trebuie să ardă în fiecare seară câte puţin, până la ziua de Bobotează, când este ars cu totul. Cenuşa se păstrează şi se aruncă la rădăcina pomilor ca să fie roditori[5]. La francezi, butucul care se arde în noaptea de Crăciun, se numeşte *chalendal, chalendaou, calignaou, calnos,* la care se adaugă şi cuvântul românesc *călindău,* ca o altă denumire dată buşteanului care se arde de Crăciun[6]; iar la englezi este numit *the Yule log*, cuvântul *yule* fiind încă o enigmă pentru lingviştii englezi. Acest obicei este bine cunoscut şi la grupurile de slavi, bulgari, ucraineni, ruşi, sârbi, slovaci şi

THRACO-DACICA, tomul XIX, nr. 1-2, Bucureşti, 1998, p. 197-200

foarte popular, printre populaţiile Europei de Nord-Vest. Aşadar, *butucul Crăciunului* era adus în casă cu mare ceremonie, aşezat în vatră, unde trebuia lăsat să ardă până când începeau sărbătorile de primăvară, când cenuşa lui era aruncată pe câmp, înainte de arat, spre a asigura o recoltă bogată sau era amestecată în mâncarea animalelor din gospodărie, cu scopul de a asigura sănătatea şi fertilitatea acestora. "Din această cauză, nu este cu totul lipsit de temei să presupunem că buşteanul de Crăciun, care figurează atât de proeminent în celebrarea populară a acestei sărbători, a avut la origine scopul să ajute soarele obosit al solstiţiului de iarnă să-şi reaprindă lumina care părea să se stingă[7]". Legătura dintre puterea şi importanţa soarelui, pentru creşterea grânelor şi butucul arzând în vatră, poate conduce la concluzia că acest butuc sacru reprezenta simbolic soarele cu puterile sale fertilizatoare. Şi cum acest butuc era îndeobşte din lemn de stejar, trebuie să considerăm *stejarul* şi funcţia lui sacră în tradiţia culturală a indo-europenilor. Frazer spune: "Veneraţia pentru stejar şi implicit a zeului Stejarului, pare să fie răspândită la toate neamurile ariene din Europa. Şi grecii şi italienii asociau stejarul cu zeul lor suprem Zeus sau Jupiter, divinitatea cerului, a ploii şi a tunetului. Probabil că cel mai vechi şi poate cel mai renumit sanctuar din Grecia era cel din Dolona, unde Zeus era venerat în stejarul oracol". Trebuie amintit, de asemenea, că celţii nu ţineau nici unul din ritualurile lor fără frunze de stejar, iar un stejar înalt reprezenta zeul invocat. Copacul sacru la popoarele germanice era stejarul, care simboliza zeul lor principal Donar, Thunar sau scandinavul Thor, care însemna tunet. La slavi, zeul tunetului Perun era onorat printr-un foc din lemne de stejar, care ardeau încontinuu. În credinţele lituaniene, zeul tunetelor şi fulgerelor era Perkunas sau Perkun; ca şi în tradiţia slavă, focuri sacre ardeau permanent în onoarea acestui zeu. Copacul, ca centru al lumii, protector şi aducător de noroc, a fost sărbătorit până în secolul al XIX-lea în Germania şi în regiunea scandinavă. Se credea că zeii se întrunesc sub Copacul Lumii sau Stâlpul Lumii şi de aceea oamenii făceau sacrificii la rădăcina stejarilor. Numele cel mai răspândit al acestui Copac al Lumii la germani era Yggdrasil şi pentru că unul din numeroasele nume ale lui Odin/Wodan era Yggr, interpretarea obişnuită a acestui nume este *calul lui Yggr*, "Concluzia generală este că la aceste ceremonii periodice sau ocazionale, arienii antici întreţineau focul sacru cu lemn din stejar sacru"[8]. Romulus Vulcănescu dedică o lucrare întreagă cultului arborilor la români, din care extragem câteva rânduri şi idei care prezintă interes deosebit pentru lucrarea de faţă: "La popoarele antice din sud-estul Europei, la greci, romani, celţi, traci, daco-romani etc., stejarul a fost arborele închinat zeului focului, deţinătorul fulgerului, tunetului şi trăsnetului"[9]. În folclorul românesc şi în cel din Balcani, cultul arborilor a supravieţuit până în secolul al XX-lea. Românii venerau cu precădere bradul şi stejarul; *judecata la hotare sub stejari*, unde stejarii aveau rol de delimitare a locurilor de proprietate, a fost practicată extensiv până în secolul al XVII-lea. Valoarea sacră a stejarului la români reiese şi din obiceiul prin care în mijlocul târlei de oi era plantat un arbore sacru, un brad sau un stejar, care era împrejmuit de un gard unde se închideau oile sterpe, devenind astfel un fel de strungă sacră de invocare a fertilităţii.

Lingviştii români de renume ca Ov. Densusianu[10] sau Al. Rosetti[11], au încercat să explice cuvântul *Crăciun* prin latinescul *creatio, -onis* derivat din verbul *creare* însemnând *a face să renască din neant*. Aşa cum a sugerat şi Muşu, sensul cuvântului *creaţie* nu corespunde celui din naştere, care este folosit în culturile vestice pentru a denumi această sărbătoare: *Buon Natale, Felis Navidad* sau, în ruseşte, *rozdestvo,* în ucraineană, *rizdvo* cu acelaşi înţeles. Sensul de *creaţie din neant*, contrazice chiar înţelesul acestei sărbători, acela de naştere a lui Isus dintr-o pământeană. Dacă sensul de *creaţie* ar fi la originea acestui nume, este greu de înţeles de ce poporul l-ar fi portretizat pe Crăciun ca fiind împotriva Sfintei Maria şi a copilului ei divin. O altă ipoteză, aceea că acest cuvânt ar fi de origine slavă, a fost contrazisă de Petru Caraman[12], care găseşte că "răspândirea geografică a cuvântului Crăciun în afara graniţelor etnice româneşti, nu se găseşte decât la slavii din imediata apropiere cu românii". În tradiţia slavă, cuvântul *Kracun, Kracunec* sau *Korocjun* reprezintă de fapt, o perioadă de timp a anului, aşa cum este atestat în cronica de la Novgorod din 1143, perioadă care începea cu 15 August. Karaçun sau Koroçun însemna şi perioada solstiţiului de iarnă, care în creştinism a devenit ziua Sfântului Spiridon, sărbătorită pe 12 decembrie. Caraman ca şi Muşu, consideră că formele slave au ca sursă forma românească Crăciun şi nu invers, afirmaţie ce poate fi întărită de existenţa formelor din aromână: *Crăciun, Caraciun*, din meglenoromână: *Cărciun.* Cercetătorul albanez Čabej[13], crede că forma românească este venită din albaneză, provenind din *kerçun* care înseamnă *butuc, buturugă,* deşi recunoaşte că în albaneză cuvântul nu

înseamnă altceva decât *butuc*, fără ca sensul lui să se extindă spre a denumi o sărbătoare atât de importantă în viaţa rurală. Albanezii numesc seara de Crăciun *nata e buzmit*, în traducere, *noaptea butucului*[14]. Faptul că la slavii din împrejurimi numele acestei sărbători este diferit la fiecare grup etnic (cuvintele făcând parte din terminologia creştină) şi diferit de cel folosit de români, denotă că împrumutul e de dată mai recentă şi că au împrumutat de la români acest cuvânt numai cu sens de perioadă de timp.

Aceste fapte ne conduc la presupunerea că sensul iniţial al acestui cuvânt în româneşte a fost cel de *stejar sacru* sau poate chiar sensul de zeu masculin manifestat ca un trunchi de stejar, metaforă folosită spre a denumi un om puternic chiar şi în ziua de astăzi. Ne ajută în această presupunere şi faptul că Ariton Vraciu[15] găseşte rădăcina indo-europeană **ker*, însemnând *cenuşă*, regăsită în românescul *scrum*. La Pokorny, găsim rădăcina indo-europeană pentru stejar **perku-s*, cu explicaţia: "Eiche, daraus vielleicht, *Starke, Kraft, Leben, Weltenbaum*' und *Baum des Donnergottes Perkuuno-s*"[16]. Această rădăcină stă la baza altor forme ca: în irlandeză *ceirt (queirt), măr*, în celtă *Querquerni*, în proto-celtă *perkunia, erkunia*, atestat în latină sub forma *Hercynia silva*, în velşă, *perth* (presupunând o formă proto-celtă *kwerkwti) tufă*, în latină *quercus, stejar*, cu forma italiană *quercia, stejar*[17]. În regiunea balto-slavă această rădăcină e găsită în lituaniana veche, *Perkunas*, zeul tunetului; letonă *Perkuons*, tunet şi zeul tunetului; în limba prusacă veche, *percunis*, tunet; slava veche, *Perun*, zeul tunetului. Caraman spune: "Crăciunul pare a cuprinde în el şi elemente din cultul soarelui ce amintesc de sărbătoarea lui Mithra (...)"[18], dar nu poate admite o legătură, pentru că obiceiul arderii unui butuc nu e găsit în Asia, de unde este originar Mithra. Şi totuşi, naşterea lui Mithra e sărbătorită la 25 decembrie. Este foarte posibil ca acest cult al lui Mithra, care era un zeu solar, să se fi aşezat peste cultul mai vechi al unui zeu solar, aşa cum cultul naşterii lui Isus s-a stabilit, de către creştinismul în expansiune, la aceeaşi dată.

Din cele de mai sus, putem presupune existenţa unei forme aparţinând substratului, cu sensul de *stejar sacru, butuc sacru*, care a stat la baza formei de astăzi *Crăciun*, legată de rădăcina indo-europeană pentru *stejar*. Însuşi faptul că, în limba română s-a păstrat o formă diferită pentru a denumi copacul în sine, poate să explice nevoia de a diferenţia între sacru şi profan. Trebuie remarcat, în cele din urmă, că alăturarea conceptului de *stejar* unei divinităţi majore în panteonul religios contemporan stă mărturie în tradiţia italiană prin prezenţa Madonei della Quercia, Quercia della Vergine. Aceste nume date Sfintei Maria, au înlocuit numele zeităţii pădurilor de stejar din precreştinism[19].

Este interesant de remarcat, de asemenea, că numai în folclorul românesc numele sărbătorii *Crăciun* s-a păstrat şi în numele caracterului *"Moş Crăciun"*, în timp ce în majoritatea celorlalte culturi, numele acestui caracter mitic s-a stabilit ca Sfântul Nicolae. În lucrarea sa "4000 de ani de Crăciun", Earl W. Count observă cum un zeu a devenit sfânt, mai exact, cât de multe legături comune există între zeul nordic Wodan/ Odin şi Sfântul Nicolae, Santa Claus. Şi, în cele din urmă, poate că nu e doar o simplă întâmplare că Moş Crăciun /Santa Claus, vine întotdeauna pe coşul casei.

În sfârşit, acest "butuc sfânt", care era adus în casă şi venerat pe timpul iernii, pare să aibă rădăcinile într-un cult al zeului cel mai important din panteonul indo-european, zeul fulgerului, al focului şi al soarelui, Zeus, Jupiter, Diuspater, Wodan, Perkunas, Perun. Sărbătoarea Crăciunului pe teritoriul românesc, ca de altfel pe întreg cuprinsul Europei, are o vechime considerabilă, făcând parte din riturile cultului solar practicate de grupul de populaţii indo-europene.

NOTES

1. R. Vulcănescu, *Mitologie Română*, Ed. Academiei, 1987.

2. Elena Niculiţă Voronca, *Datinile şi credinţele poporului român*, Saeculum, Bucureşti, 1998.

3. G. Muşu, *Din mitologia tracilor*, Cartea Românească, 1982.

4. A. Fochi, *Datini şi eresuri populare de la sfârşitul secolului al XIX-lea*, Minerva, 1976.

5. T. Pamfile, *Sărbătorile la români*, Saeculum, Bucureşti, 1997, p. 284.

6. Anca I. Ionescu, *Lingvistică şi mitologie*, Litera, Bucureşti, 1978.

7. J. G. Frazer, *Creanga de aur*, Minerva, 1980.

8. *Ibidem*.

9. R. Vulcănescu, *Coloana Cerului*, Editura Academiei, Bucureşti, 1972.

10. Ov. Densusianu, *Limba descântecelor*, Grai şi suflet, IV,1929-1932.

11. Al. Rosetti, *Crăciun*, SCL, XXII, 1, 1971, p. 3-5.

12. P. Caraman, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români şi slavi*, Iaşi, 1931.

13. E. Cabej, *Betrachtubgen über die rōmanisch-albanischen Sprachbeziehungen*, RRL, X, 1-2, Bucarest, 1965, 101-115.

14. Idem, *Crăciun*, SCL, XII, 1961, 4, p. 313-317.

15. A.Vraciu, *Anatolia and Dacia in the Bronze Age*, Linguistic and cultural relations.

16. J. Pokorny, *Indogermanisches Etymologisches Worterbuch*, Francke Verlag Bern, 1959.

17. W. P. Lehmann, *A Gothic Etymological Dictionary*, Leiden, E. J. Brill, 1986.

18. P. Caraman, *op. cit.*

19. R. Vulcănescu, *op. cit.*

SANTA CLAUSE AND HIS ROOTS IN THE INDO-EUROPEAN MITHOLOGY

Summary

In present study is intended to show some aspects of the relation between the Santa Clause "Crăciun" traditions, maintained alove on the Romanian territory and mithological motives belonging to the Indo-European cultures.

The Romanian folklore and of other European peoples as well is rich in customs related to the winter solstice. The sun is always in the center of this traditons: the wheel, the knot-shaped bread, the golden hands. All these were closely related to the solar cult and usually began at S. Ignace day on 20th December. The custom of the log set in the middle of the fire and named "butucul Crăciunului" is spread almost all over the Europe: the French people names it "chalendal", "chalendaou", "calignaou", "calnos" which seems the equivalent of the Romanian "călindău". Usually there is an oaken log representing as a symbol the sun with his fertilizing powers. The tradition seems to go back even in ancient Greece where the supreme God Zeus was venerated as the oak-oracle in the Dodlona sanctuary. Both the German through Thunar, Thor, deity and Slavic peoples through Perun, the God of the thunder venerated the same oaken log. The Romanian linguists explained the word *Crăciun* either through the Latin *creatio* (Ov. Densusianu) or the slavic *Kracun, Kracunec* or *Korocjun* (P. Caraman).

The author concludes however that the initial meaning of Crăciun in Romanian was that of *'sacred oak'* or even a masculin deity represented under the form of an oaken log.